

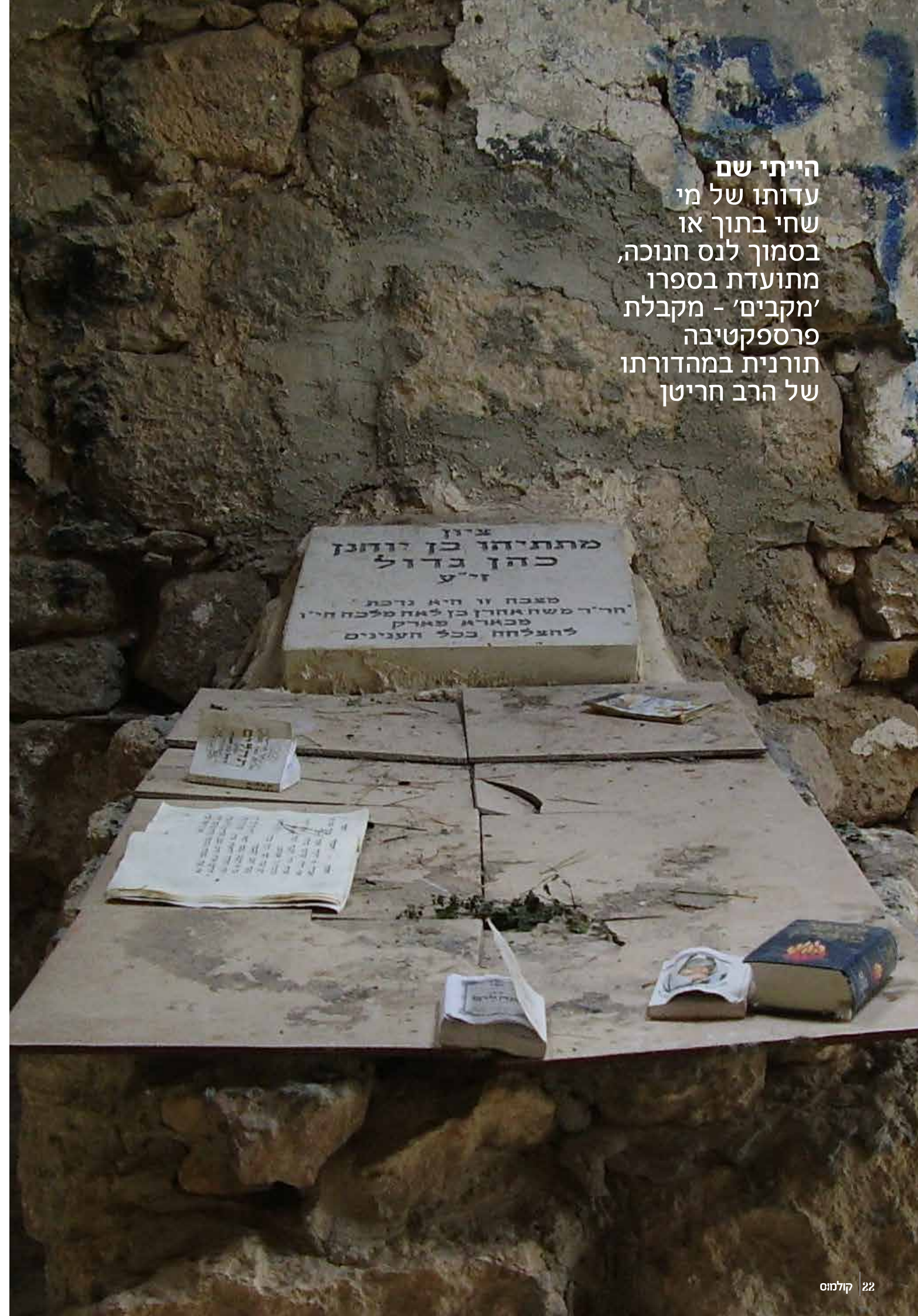
הניסים, התשועות, הנפלאות

הצצה אל מאחורי הקלעים תמיד מרתקת. הפעם אנו מציצים אל מאחורי הקלעים של מי שהציץ בעצמו אל מאחורי הקלעים של אירועי נס חנוכה והתקופה כולה | הרה"ג ר' לוי יצחק חריטון, מהדיר ספר 'מקבים' חלק א', משתף את קוראי 'קולמוס' ב'מאחורי הקלעים' של הספר, במקורות חז"ל ובהבנה מחודשת בדברי חכמינו בעקבות הספר. מסע מרתק בזמן | להודות ולהלל

יונתן בירנבוים

צילום: אלחנן קוטלר, ד"ר אבישי טייכר

הייתי שם
עדותו של מי
שחי בתוך או
בסמוך לנס חנוכה,
מתועדת בספרו
'מקבים' - מקבלת
פרספקטיבה
תורנית במהדורתו
של הרב חריטון

א. בימים ההם קם מתתיהו בן יוחנן בן שמעון כהן מבני יהויריב מירושלים וישב במודיעים. ב. ולו חמישה בנים יוחנן הנקרא גדי. ג. שמעון הנקרא תרסי. ד. יהודה הנקרא מקבי. ה. אלעזר הנקרא חורן יונתן הנקרא פשוש. ו. וירא את הנאצות אשר נעשו ביהודה ובירושלים. ז. ויאמר אוי לי למה יולדתי לחזות בשוד עמי ושוד עיר הקודש ושלבת בה בהגתנה ביד אויבים בית המקדש ביד נכרים. ח. היה היכלה כאיש נקלה. ט. כלי תפארתה בשבי הובלו ילדיה הרגו ברחובותיה בחוריה בחרב אויב. י. אי זה עם לא ירש במלכותה ולא תפש משללה. יא. כל הדרה לוקח תחת חופשייה הייתה שפחה. יב. והנה קדשנו והדרנו ותפארתנו השם ויחללוהו גויים".
זה לא פרק בתנ"ך, אבל סגנון הנוסח מוכיח שלכאורה מדובר בפרק מתוך ספר עתיק ביותר. לא טעיתם, אכן מדובר באחד הספרים הקדומים ביותר שבידינו, עוד הרבה לפני שנכתבה המשנה, למשל. במה מדובר, אם כך?

חפצי כסף מתקופת בית ראשון

אין כמו ימי החנוכה כדי להעמיק בניסים ובנפלאות שהיו ואירעו בימים ההם בזמן הזה. אלא, מי היה שם כדי לספר לנו על המאורעות? המקורות בחז"ל מועטים ביותר, ומי יודע עד כמה ניתן להסתמך על מקורות חיצוניים. אז מה עושים? פשוט מאוד. פונים אל הרה"ג ר' לוי יצחק חריטן, יהודי בר אוריין שידיו רב לו גם במחקר וגם במקורות חז"ל, שגם תלמידי חכמים מובהקים סומכים את ידיהם עליו ולהבדיל גם טובי החוקרים משתאים מול עומק ורוחב ידיעותיו.

מה הוא קשור לנושא? הפתרון פשוט: ספר שהוא ההדין לאחרונה. על כריכת הספר המונח על השולחן בסלון ביתו של הרה"ג ר' לוי יצחק חריטן בירושלים, מופיע השם 'מקבים א'. 'בת ק' כבת כ'?" אני תמה בלשונו הקדושה של רש"י מפרשת 'חיי שרה' שזה עתה קראה.

מבנה אבן, כנראה קבר, מתקופת בית ראשון

הרב חריטן מחייך: "תהיה בטוח שזו השאלה הראשונה שאני נשאל על ידי כל מי שפוגש את הספר לראשונה".

ככל שהשיחה תלך ותעמיק נגלה כי שם הספר הוא רק קצה הקרחון במרחבי ההיסטוריה של תקופת נס חנוכה, וכי עוד נכוננו לנו הפתעות רבות בין השורות, הן על תוכנו הייחודי של הספר והן על 'מאחורי הקלעים' של ההדרתו מחדש - גולת הכותרת של המפגש עם הרב חריטן.

"יהודי פתח פעם חנות צעצועים", מליץ הרב חריטן אודות שם הספר, "וכתב על השלט הנוצץ בחזית החנות - 'צאצואים'. באל"ף, כשנכנסו עוברים ושבים לחנותו כדי להעמידו על טעותו, הוא היה עונה להם קצרות: 'נו, אם אתם כבר כאן - אולי תרצו לרכוש איזה צעצוע לילד?' כמובן שהשם 'מקבים' הוא שמו המקורי של הספר ולא גחמה שיוקית. אבל אם זה מה שיעורר את הסקרנות אצל הקורא ויגרום לו להעמיק בקריאת דברי ימיה של התקופה ההיא - והיה זה שכרנו".

אנחנו מבקשים להיכנס פנימה - אל עומק פרקי הספר

- שישפכו אור, שלא לומר זרקור, על תקופת שלטון היוונים בארץ ישראל, מלחמותיהם עם היהודים, גזירות השמד, וניצחון החשמונאים שהוביל לנס חנוכה.
אנו מבינים שמדובר בחיבור קדום מאוד. האם ידועה זהותו של מחבר הספר?

"פרטים ברורים אודות המחבר זומנו המדויק אינם ידועים, אך נראה שהיה חי בתקופת בית שני בארץ ישראל והשתייך למחנה הפרושים הנאמנים לחז"ל, שהיוו את רוב העם. המחבר ערך את ספרו בשנים הראשונות להנהגתו של יוחנן הורקנוס, סמוך לשנת ג' אלפים תרל"א לבריאת העולם. הכותב סמך על דברים ששמע מפי בני דור המרד ואף השתמש בתעודות ומכתבים מקוריים שנשמרו בארכיון החשמונאי. יש מי שסובר - ומעיון בדברים הכתובים בספר אין לשלול סברה זו כלל - כי בצעירותו נמנה המחבר עצמו על חילו של יהודה המקבי ונטל חלק פעיל בקרבות המתוארים בספר".

מה ייחודיותו, וליתר דיוק - חשיבותו, של ספר 'מקבים', ביחס לשאר הספרים שנכתבו במהלך הדורות על הימים ההם, ומה הערך-מוסף שהענקתם בההדרתו ועריכתו מחדש?

"מובן מאליו שחשיבותו ההיסטורית של ספר שנכתב בתקופה כה קדומה על ידי עד ראייה ושמיעה מהימן - היא עצומה לאין ערוך. אולם עבור יהודים מאמינים ובעלי תורה, עיקר מעלתו של החיבור היא בהיותו אוצר בלום של ידיעות מקוריות, מסודרות ומבוססות, אודות הניסים, התשועות והנפלאות, שעשה הקב"ה לאבותינו בעת צרתם, הן בניצחונות המפוארים שהנחיל ליהודה המקבי מול היוונים, והן בהרגיזו שרים ומלכים אלו באלו כדי לטורדם ולמנוע בכך התעסקות עם עיר הקודש והיושבים בתוכה.

"סיפור המאורעות בהרחבה והעמדת ההתרחשויות על דיוקן, יסייעו בוודאי 'להודיע הנס, ולהוסיף בשבח הק-ל והודיה לו על הניסים שעשה לנו' - כלשונו של הרמב"ם (פ"ד מהלכות חנוכה ה"ב), ולקיים את מאמרו הכתוב בתהלים (ק"ה, ב'): 'שירו לו, זמרו לו, שיחו בכל נפלאותיו'. בנוסף, הספר מדגיש שוב ושוב את עוז רוחם של בני ובנות ישראל שלא השלימו עם גזירות השמד, השליכו נפשם מנגד, וקיימו את תורת ה' ומצוותיו בצל הסכנה ממיתה ומעינויים אכזריים. מחבר הספר מפליא לתאר גם את צדקותם וחסידותם של הכהנים לבית חשמונאי ששמו מבטחם אך בקב"ה, ונלחמו במסירות נפש בעד התורה ובעד העם - 'ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצוות מישראל', כדברי הרמב"ן (בראשית מ"ט, י').

"עריכתו של הספר מחדש, חלוקתו לפסקאות מסודרות, כתיבת הערות וביאורים והשוואות לדברי חז"ל, כמו גם הוספת תמונות, מפות ותרשימים - הם שמעניקים לקורא, או שמא - ללומד, הבנה טובה של מאמרי חז"ל רבים שנמסרו באופן קצר וחתום ופזורים בשני התלמודים, במדרשים ובספרות התנאית".

מה נוכל למצוא בספר 'מקבים א' מעבר לידוע לנו מלימוד דברי חז"ל?

"חז"ל כמעט לא סיפרו כלום על המלחמות שהתרחשו לאורך עשרות שנים במהלך התקופה ההיא. הם לא עסקו בסיפורי היסטוריה, אלא רק כשהיה צורך להורות לנו מה עלינו ללמוד ממנה.

"כדי להמחיש עד כמה קיצרו חז"ל בסיפור מלחמות החשמונאים, ניקח את המסופר במסכת עבודה זרה

(ה:), אודות השותפות שעשו הרומאים עם היהודים כדי להכניע יחידיו את היוונים, יימצא עניין שקשה להבינו אל נכון בלי לקרוא בפרק ח' של הספר, המוקדש כולו לתיאור הברית בין יהודה לרומאים: 'ויבחר יהודה את אבפולימוס בן יוחנן ואת יסון בן אלעזר וישלחם רומי להקים להם אהבה וברית ולהסיר את העול מהם כי ראו את מלכות היוונים מעבידים את ישראל עבודה, וילכו לרומי והדרך רבה מאוד ויבואו אל המועצה ויענו ויאמרו: יהודה הוא הוא המקבי ואחיו וחבר היהודים שלחנו אליכם להקים איתכם ברית ושלום ולכתוב אותנו בני בריתכם ואוהביכם, וייטב הדבר לפניהם'.

"דוגמה נוספת ניתן להביא ממגילת תענית, בה הוזכר התאריך 'כעשרים ותלתא ביה' (כ"ג באייר), כיום חג ושמחה שאין לקבוע בו תעניות משום ש'נפקו בני חקרא מירושלם'. הלומד, שאינו בקי בנבכי מאורעות התקופה ההיא, לא ימצא ידי ורגליו בהבנת הדברים ועל מה ולמה עשאוהו ליום חג. מי שיקרא לאורך הספר יבין, שעם תחילת גזירותיו של המלך אנטיוכוס הוא מקים מצודה סמוך לבית המקדש ומציב חיילים חמושים ומבוצרים בתוכה, כדי לירות משם ולהפריע לעבודת הכהנים בבית המקדש. לאותה מצודה קראו 'חקרא' - שפירושה בארמית 'מצודה'. גם לאחר שיהודה המקבי ניצח בקרבות נותרה המצודה כקוץ בפני החשמונאים שלא הצליחו לכבוש אותה ולהשיב את השקט בגזרת בית המקדש.

"וכך נכתב בפרק רביעי: 'אז אמר יהודה לאנשיים להילחם את אשר במצודה עד אשר יטהר את המקדש'. כל זה נמשך עד ימי שמעון בן מתתיהו, שהצליח לנצח את חיילי המצודה ולהרוס אותה, כפי שנכתב בפרק י"ג: 'ויבוא אליה בשלושה ועשרים לחודש השני בשנת אחת ושבעים ומאה, בהלל ובכפות תמרים ובכניורות ובתופים ובנבלים ובשרירים ובזמירות כי נשמד אויב גדול מישראל. ויקים לעשות שנה שנה את היום ההוא בשמחה'. האם לא מובן עכשיו טוב יותר מה שכתוב במגילת תענית בשברי רמזים? אלו כמובן רק דוגמאות בודדות, ובהערותינו למהדורה זו של הספר ניתן למצוא עוד רבות כמותן".

מעבר להרחבת המאורעות המתוארים בקצרה בדברי חז"ל, האם 'מקבים א' מחדש דברים מעבר למה שידוע? "בהחלט. בניגוד לתפיסה הרווחת שמאז ניצחון החשמונאים ונס חנוכה נהנו היהודים משקט ושלווה, הרי שלפי המתואר בספר על המלחמה שכאמור נמשכה זמן רב מול מצודת 'חקרא' - ניתן להסיק שהיהודים המשיכו לסבול מהיוונים עוד שנים ארוכות לאחר שאירע נס חנוכה.

"אבל לא רק המצודה. בסוף פרק רביעי מתאר המחבר את חנוכת המקדש וקביעת חג החנוכה, ומיד מתחילת פרק חמישי כבר מספר המחבר על המשך מלחמות יהודה עם העמים השכנים במהלך שנים-עשר פרקים נוספים, כאשר בחלקם יהודה וחילו גוברים על הגויים ובחלקם להפך, עד שיהודה ואחיו נופלים במלחמות ורק למעלה מ-20 שנה לאחר מכן השתלטו בני החשמונאים ובא השקט לארץ ישראל.

"מכל האמור כאן אנו למדים, שניצחון החשמונאים את היוונים במלחמה הוא לא סיבת קביעת ימי החנוכה לחג, מכיוון שהמלחמה בעצם לא נגמרה, ורק כי פסקו הגזירות נגד הדת ושוחרר בית המקדש מטומאתו - קבעו את הימים הללו להלל והודאה.

שרידי בית כנסת מהתקופה החשמונאית באזור מודיעין. צילום - דני הרמן

הגר"ש פישר מעיין בספר

”כמו כן, במסכת עבודה זרה (טו.) מוזכר רק ש’מלכות יוון’ בפני הבית מאה שמונים שנה ומלכות חשמונאי בפני הבית מאה ושלוש’. בספר, מתאר המחבר באריכות את השתלטות היוונים על ארץ ישראל ואת הגזירות על שמירת התורה והמצוות שהגיעו מאוחר יותר מאנטיוכוס הרשע, כאשר בפועל גזירות השמד ריחפו מעל היהודים למשך שלוש שנים בלבד, מתוך מאה ושמונים שנות ההשתלטות. זוהי נקודה, בה אני מוצא קוראים רבים המביעים תמיהה והתפעלות על התקופה הקצרה יחסית של הגזירות, מתוך הסיפור הגדול והכולל של נס חנוכה. ”עם זאת, מצויות בידינו גרסאות אחרות באשר לזמן שנמשכו הגזירות. וכך כתב האבן-עזרא, בפירושו לספר דניאל (ח, כ”ה): ‘הנכון בעיניי, כי שש שנים וחודשיים עמדו ישראל בימי אנטיוכוס בצרה גדולה וכן כתוב בספר יוון’. בספר ‘מאור עיניים’ מבאר (חלק ‘אמרי בינה’ פמ”ג), שכוונת האבן-עזרא לספר ‘מקבים’ המצוי בידינו”.

-
-

עתה אנחנו מבקשים לגעת בכריכה האחורית של הספר - בנקודה בה השורות תמו והדפים אולו. שם נוכל להציץ אל פרק לא פחות מעניין ומרתק: ‘מאחורי הקלעים’ של ההדרת הספר, המניעים, התגובות, ומה ש’הוחמץ בעריכה’ וייכנס בסיעתא דשמיא למהדורה הבאה. כדי להבין כיצד התגלגל הספר ממהדורתו הראשונה בכתב ידו של המחבר ועד לעריכה המושקעת והסידור האמנותי של הדברים, מחזיר אותנו הרב חריטן מאות שנים לאחור.

”המחבר הארצישראלי כתב את ספרו בלשון הקודש צחה ובסגנון מקראי פשוט, אך מפעם לפעם הוא מתגלה בין השורות כפייטן ומשורר. בזמן סמוך מאוד לכתיבת הספר תרגמוהו יהודי מצרים ליוונית שהייתה מדוברת ביניהם, ומשאבד - ברבות השנים - החיבור המקורי, לא נותר לפליטה אלא תרגום זה. יהודי מצרים - שהיו שומרי תורה ומצוות, אך היו מושפעים במידה מסוימת מהתרבות היוונית - צירפו את ‘מקבים א’ בלבושו היווני אל הקובץ המכונה ‘תרגום השבעים’, שכלל את תרגומם של כל ספרי המקרא ומעט ספרי חול כמו: חכמת שלמה, בן סירא ועוד, שכונו בשם ‘ספרים חיצוניים’ או אפוקריפים, דהיינו גנוזים - נסתרים. במאמר המוסגר חשוב לציין, שלא לספרים אלו התכוונו חז”ל כשדיברו על איסור קריאה ב’ספרים החיצוניים’, אלא לספרי מינים כפי שמבואר בגמרא בסנהדרין. לאחר זמן, תורגם ‘מקבים א’ יחד עם שאר הספרים שנכללו ב’תרגום השבעים’ - ללטינית ולארמית סורית. כך החל החיבור להיות נפוץ ברחבי העולם.

”כיון שספר ‘מקבים’ היה מצוי רק בשפות נוכריות, נשתקע זכרו מבין היהודים כמעט לגמרי. במשך רוב הדורות היו מעט מאוד מישראל שהכירוהו והוקירוהו כפי ערכו. עם זאת, נמצאו חכמי לב בודדים - בעיקר מבני איטליה - שקראו את החיבור מתוך כתבי יד לטיניים, והיו גם כאלו שהעתיקו חלקים ממנו והחזירוהו ללשון הקודש, כדי שישוטטו במ רבים ותרבה הדעת. במשך השנים נולדו גם מהדורות מדעיות, שהתבססו על כתבי יד קדומים מאוד של התרגום היווני. אבל המהדירים לא היו אנשי בית המדרש וחלקם אף הוגדרו ככופרים ממש, ובתוצאה התקבל ספר שלא ניתן להכניס לבית היהודי”.

מה הסיבה לכך שהמקור העברי נשכח עם השנים למרות היותו תיעוד היסטורי חשוב מאין כמותו?

”ההשערה מצביעה על פרק שמיני בספר, המוקדש לכרית שכרת יהודה המכבי עם הרומאים - שם מתאר המחבר את הרומאים בצורה חיובית. סיקור אוהד, אם תרצה. בזמנו, זה היה לגמרי מובן, מאחר ונכרתה ברית והרומאים היו לצד היהודים. אבל לאחר שנים, כאשר הגלגל התהפך והם החריבו את בית המקדש והגלו את היהודים, ייתכן - ושוב, זו רק השערה - שהיהודים הסתייגו מהספר, שמפאר את הרומאים וממילא לא שימרו אותו”.

-
-

הרב חריטן: ”לפני כחמש שנים פנה אלי יהודי בשם ר’ משה אריאל פוס, שנושא חקר ההיסטוריה קרוב מאוד לליבנו, והוא לא הצליח להבין מדוע ספר כה חשוב - המהווה מקור ראשוני ומדויק להיסטוריה של ימי הבית השני - לא נמצא בארון הספרים החרדי. הוא החליט לשנס מותניים ולהעניק לספר צורה יהודית. כיהודי טוב שאומר ועושה, פנה אלי הרב פוס וביקש שאהדיר את הספר ואערוך אותו מחדש.

”במהדורה הנוכחית הושקעו שעות עבודה רבות והתווספו לספר מעלות רבות, כגון: שבע מפות של מיקומים גיאוגרפיים שהוזמנו במיוחד מבעלי מקצוע עבור הספר, תמונות רבות של המקומות המוזכרים בספר, כמו גם תמונות דיוקן ואיורים של המלכים כמו אנטיוכוס ואביו - שנמצאו מוטבעים על גבי מטבעות, ותמונות של פסיפסים קדומים ומרהיבים, הממוקמים ברחבי העולם ומתארים את מאורעות התקופה.

”אבל עיקר העבודה נעשתה בשולי הספר עם הוספת הערות המכילות הסברים והשוואות לדברי חז”ל בגמרא ובמדרשים, השוואות לספרי יוסף בן מתתיהו וספרים היסטוריים נוספים, ואפילו השוואות לפיוטים שחיברו רבותינו הראשונים לחנוכה. בנוסף, במהדורה הנוכחית - מה שלא נעשה במהדורות קודמות של הספר - השתדלנו לזהות כל מקום שהוזכר בספר מבחינה גיאוגרפית, להבין מה המשמעות של הטופוגרפיה המקומית, ולבדוק האם קיימים שרידים ארכיאולוגיים. בחלק מהמקומות אף סיירנו פיזית, על-מנת ללמוד את הדברים מתוך ראייה בשטח”.

הרב חריטן מעלעל בספר ומצביע על הכותרות שנתן בין הפרקים, כדי ליתן רווח בין הדבקים, ועל קטעי-פתיח שהוסיף מעצמו בתחילת כל פרק. הפתיחים נלקחו ממקורות שונים כמו: נוסח על הניסים, תרגום שיר השירים, ופיוטים שונים.

מדוע יש צורך בפתיחים הללו? אני מתעניין.

בתגובה מציג הרב חריטן בפניי מהדורה אחרת של הספר, שהוציא בשנים האחרונות פרופ’ להיסטוריה. הוא מצביע על הערות אפיקורסיות רבות שנשתלו בין השורות, כמו גם על גילויי הבורות במקורות חז”ל שמפגין אותו פרופסור מלומד. הרעיון של הוספת פתיח בראש כל פרק היה למעשה של אותו פרופסור - והפתיחים הללו צרמו מאוד לרב חריטן. “הפתיחים שלו הם למעשה ציטוטים ממשוררים ישראלים ומחוקרים גויים, שהמושותף להם הוא אווירת ה’כוחי ועוצם ידי’ וריח חריף של אפיקורסות. בתגובה לכך”, חותם הרב חריטן את נימוקו, “ולמרות שאין בהם צורך להבנת הספר - החלטתי להוסיף פתיחים ממקורות יהודיים קדושים”. הרב חריטן סוגר את הספר וכריכתו המהודרת מתגלה במלוא צבעוניותה. נראה שהושקעה מחשבה גם בחלקו

הרב אלישיב אמר: ‘אתה שואל שאלה אחרת’, וענה לי על משהו נוסף, שלא שאלתי. רציתי לשאול שוב, אבל אז היה צריך לצאת

מטבע של מתתיהו אנטיגונוס, המלך החשמונאי האחרון, נראים המנונה והשלחן

שאלתי את אחד הרבנים שמכיר את הנושא האם זה נכון שיש בפרות של דרום אפריקה 90 אחוזי טרפות? והוא אמר לי: ‘זה לא נכון! אחוז הטרפות שם הוא מעל 99 אחוז!’

-

החיצוני של הספר. הרב חריטן מספר על כך: “כמובן שנעשה מאמץ להדר את הספר גם מבחינה חיצונית, כדי למשוך את העין. בתחילה אף עלה במחשבה להוציא את הספר בפורמט של ספר ביאורים או חידושים תורני סטנדרטי שבארון הספרים הישיבתי, אבל הבנו שראוי יותר לתת לו אופי היסטורי בפורמט אלבומי עם דפי כרומו וכריכה צבעונית. לפני ארבע שנים, שנת תשע”ח, יצא הספר לראשונה, אך אזל במהירות מהמדף, ומאז, בסייעתא דשמיא, מדפיסים כל שנה עוד ועוד עותקים”. איך התקבל הספר אצל הציבור הרחב ובני התורה? “לפי מה ששמענו וראינו הספר התקבל ברוך השם באהדה גדולה בכל שכבות הציבור. אני יודע על אחד מראשי הישיבות שמסר שיעור בחנוכה והביא בתוך הדברים מה שכתבנו בהערות כתימוכין לדבריו. גם הגאון ר’ חיים קלופט שליט”א ממודיעין עילית היה מתקשר אלי לעתים, להודות על הספר ולהעיר את הערותיו המחכימות, כשהוא מוסיף כי צריך ללמוד את הספר הזה כמו שלומדים ספר מוסר.

”בערב חנוכה של שנת ההוצאה, קיבלתי טלפון מביתו של כ”ק מרן האדמו”ר מבעלזא שליט”א. נשאלתי מספר שאלות על הספר ונאמר לי כי הרבי מחכה לראות את הספר. מיד לאחר הדלקת הנרות הגעתי אל בית האדמו”ר והענקתי לו את הספר. הוא רק התעניין מתי יוצא ‘מקבים ב’, ולאחר מכן שלח אלי תשלום שהוא פי כמה משווי הספר בשוק. כנראה רצה להביע על ידי כך את הערכתו. “את ההסכמות על הספר היה חשוב לנו לקבל מרבנים שמכירים את הספר ואת תוכנו או לפחות שמעו עליו. משכך, פנינו אל הגאון ר’ שלמה פישר שליט”א, מראשי ישיבת ‘אתרי’, שהוא דמות נדירה וייחודית של גאון עצום בתורה הבקי גם בחכמות נוספות. הגשנו לו דפים מודפסים של הספר, ובמשך כחצי שעה הוא עמד שעון על הסטנדר ועלעל בדפים הלוך ושוב. זכינו לקבל ממנו הסכמה, אבל מה שתפס אותנו בעיקר הייתה ההתעניינות שלו בספר עד כדי כך, שהוא דן עם התלמיד שעמד לצידו מה ואיך לכתוב בהסכמה. במילותיו הספורות הדגיש הגר”ש פישר: ‘ודבר גדול עשה להשוות הדברים עם דברי רז”ל’.

”כשניגשתי לקבל הסכמה ממורי רבי הגאון ר’ שמאי הכהן גרוס שליט”א, הוא התלבט זמן מה, ואז שאל אותי איך יוכל להעניק הסכמה לספר, שמחברו היה חי בתקופת בית שני והוא אינו יודע בבירור שלא היה צדוקי. לאחר שהשבתי לו כי רבותינו האליה-רבא והתוספות יום טוב ועוד, מזכירים את הספר, וגם יש הוכחות ברורות ומוצקות שהבאתי להוכיח שהמחבר היה יהודי ירא ושלם, הוא העניק את הסכמתו.

”מעניין לציין שגם מחוקרי מוסדות להשכלה גבוהה קיבלנו דרישות שלום. למרות שיש כבר מספר מהדורות מדעיות לספר, הם נהנו הן מהעבודה הרבה שהושקעה בו בזיהויים גיאוגרפיים וארכיאולוגיים והן מהאותנטיות היהודית של הספר. כמו כן, פנו אלי ספריות שונות שאינן תורניות, בבקשה לקבל את הספר. כנראה הם יודעים להעריך השקעה ועבודה טובה”.

כשאני שואל האם יש סתירות בין הנאמר בחז”ל לדברים הכתובים בספר, נזכר הרב חריטן בשלוש השאלות העיקריות שהוא נשאל כמעט מכל מי שנחשף לספר:

למה 'מקבים' ב-ק'?

הכיצד לא מוזכר בספר נס פך השמן?

ומתי יוצא 'מקבים ב'?

כתשובה לשאלה הראשונה, בה פתחנו את המאמר, עונה הרב חריטן, כי במקורות קדומים יותר - בהם הרס"ג - הכתיב הוא 'מִקְבִּי' ולא 'מִכְבִּי', וכנראה שהוא מלשון 'מִקְבַּת', וייתכן שיהודה כונה כך על שהיה מכה באויבים כמו פטיש. להרחבת היריעה, הוא מפנה אותנו אל פרק ב' (אות ד' הערה 6). שם מבואר בהרחבה על משמעות השם 'מקבי' ועל מקור השם 'מכבי'.

השאלה השנייה, מחדד הרב חריטן, תענה גם על שאלתי בדבר הסתירות מחז"ל. והוא מסביר:

”כאמור, מעטים האזכורים בחז"ל לגבי התקופה ההיא שטרם חורבן בית שני, ומשכך, גם לא יכולות להימצא סתירות. עם זאת, ישנם דברים המסופרים בחז"ל ואני מצפה לקרוא עליהם בספר, אך הם לא מוזכרים, כמו למשל נס פך השמן. וזו תמיהה גדולה, מאחר וכל בר-בי-רב יודע שעל נס זה נתקנה מצוות הדלקת הנרות בחנוכה. וכשהגמרא שואלת 'מאי חנוכה', היא מספרת על פך השמן הקטן שנמצא חתום בחותמו של כהן גדול והספיק רק ליום אחד. אם כן, איך ייתכן שבספר כה מקורי ואותנטי, שמחברו חי בתקופה ההיא, אין שום אזכור לפרט חשוב ועיקרי מסיפור נס חנוכה?

”אבל האמת היא, שהפליאה היא לא על 'מקבים א' לבד, אלא על כל הספרות הארצישראלית שהתחברה בזמנם, כולל ספרות חז"ל, יוסף בן מתתיהו, פסיקתא רבתי - שאף שיש בה שבע דרשות בענייני חנוכה, לא מוזכר בה במילה אחת נס פך השמן, לא בפיוטים שחיבר הקליר, לא בפיוטים אחרים, ואפילו לא בנוסח 'על הניסים' או בנוסח 'הנרות הללו', שמקורו ב'מסכת סופרים' והוא נאמר בשעת ההדלקה עצמה. ואכן, הפליאה עצומה עד מאוד, כאשר למעשה המקום היחיד שמוזכר בו פך השמן הוא בתלמוד הבבלי, בסוגיה דחנוכה במסכת שבת.

”לאור כל זאת מסתבר, שדווקא בארץ ישראל בה אירע נס פך השמן, כמעט ולא הכירו את הנס, וליתר דיוק - לא ייחסו לו חשיבות מיוחדת”.

האם יש לכך הסבר שעולה על הדעת?

הרב חריטן פותח 'שפת אמת' (חנוכה תרמ"ב) ומצטט מהכתוב: "לפי הפשוט יש לומר מה שכתוב 'לשנה קבעום', כי בימי הנס אפשר לא גילו הכהנים לרבים הנס, כי נס צריך להיות בהצנע כמו שכתוב גבי אלישע הנביא, עיין שם וברש"י". הרב חריטן מבאר, שכאשר ציווה אלישע על האישה השונמית להביא כלים ריקים כדי למלאם בשמן, הוא ביקש ממנה לסגור את הדלת, מכיוון שנס כזה צריך להיעשות בצנעה. מכאן, מקיש ה'שפת אמת' לנס פך השמן של חנוכה, ומכאן נוכל ללמוד אנו לגבי פליאתנו על חוסר האזכור של נס פך השמן בספרות התורנית והארצישראלית של הימים ההם.

למרות ההסבר הנפלא, צריך עדיין לתת את הדעת על כך, שבבבל כן ייחסו חשיבות לנס פך השמן והוא אף הוזכר בתלמוד הבבלי. וביותר, נראה כי בארץ ישראל ייחסו יותר חשיבות לניצחון המלחמה, כפי שניכר בנוסח 'על הניסים', ובבבל דווקא התייחסו לנס פך השמן, עד שכמעט ולא הוזכרו המלחמות בתלמוד הבבלי.

האם 'הא לן והא להו' יש כאן?

"הגאון ר' יצחק ישעיה וייס שליט"א, שאף העניק

מקווה ליד בית הכנסת

הסכמתו ל'מקבים א', מתייחס בספרו 'ברכת אלישע' לשאלה הזו, והוא משיב עליה במשל לשני אנשים שטיילו בדרך ונעצרו בהתפעלות מול הרי אילת. האחד, תושב דימונה. השני, משווייץ. כשנשאל לאחר מכן כל אחד מהם מה הוא ראה בהרי אילת שגרם לו לעצור, יענה הדימונאי, כי הוא הוקסם לראות הרים כה גבוהים. ואילו השווייצרי ישיב, כי החום הכבד הוא שגרם לו לעצור.

”אם נשאל את הראשון האם שם לב לחום ששרר באזור, הוא בוודאי ישיב בשלילה. הלא הוא עצמו מתגורר במקום בו השמש מחממת בעוצמה. ואם נשאל את השני האם שם ליבו להרים הגבוהים שהתנוססו מולו, הוא לבטח ישיב שלא הבחין בדבר שונה. הרי ביתו שלו מוקף במה וכמה הרים גבוהים. כלומר, כל אחד מהם שם לב דווקא למה שאינו רגיל לראות ולחוש ביומיום.

”הנמשל - יישב את דעתנו. בית המקדש הלא היה מקום מלומד בניסים, שחלקם אף היו קשורים למנורה. הידוע שבהם הוא נר המערבי שלא כבה בבית ראשון. מעבר לזה, במדרש תנחומא (תצווה ג), מסופר על תקופת בצורת אחת שהיה מחסור בשמן זית והכהנים חששו שלא תהיה להם אפשרות להדליק את המנורה. למרות זאת אירע נס והמנורה המשיכה לדלוק שלוש שנים. לאור זאת, האם אנו מצפים מבני ארץ ישראל שיתפעלו משבוע אחד בו לא היה שמן ובכל זאת המנורה דלקה?

”לעומת זאת, הנס של הניצחון במלחמה היווה עבורם נקודת מפנה חשובה מאוד לאחר שנים ארוכות של דיכוי ורדיפות תחת הפרסיים ולאחר מכן מלכות יוון, הורדוס והרומאים - עד שמן השמים ריחמו ואירע הנס והם ניצחו במלחמה. עבורם, הייתה זו חירות לאחר תקופה ארוכה של מלחמות, והיה זה ניצחון שראוי להעלותו על נס. אצל יהודי בבל הדברים הפוכים. הם חיו ברוגע ושלווה תחת השלטון הבבלי ולכן נס של ניצחון במלחמה לא עורר אצלם רגשות מיוחדים, לעומת נס של פך השמן בו דלקה המנורה שמונה ימים מתשתית שהייתה אמורה להספיק יום אחד בלבד - עבורם זהו אירוע עוצמתי ומשמעותי בהרבה שהותיר אצלם חותם”.

הרב חריטן מבקש לעגן את הדברים בהוכחות די ברורות ש"לצערי לא הספקתי במהדורה זו להכניס לספר, אבל אם ירצה השם במהדורה הבאה אוסיף את הדברים". לדבריו, יש לא מעט מקורות ארצישראליים מהם ניתן להסיק, שיהודי התקופה ידעו משהו במעורפל על נס שהיה עם אור או אש, אך הפרטים לא ממש היו ברורים להם.

בספרו של יוסף בן מתתיהו, למשל, מוזכר השם 'חג האורים', אך הוא עצמו לא מבין מדוע. ההסבר שהוא מספק זה משום שנראה לו שהצרות היו להם לחושך ואחר כך התהפך המצב לאור. גם בספר 'מקבים ב', במכתב ששלחו יהודי ארץ ישראל ליהודי מצרים, בו הם קוראים להם לחגוג עימם את החג הזה, הם מכנים אותו בשם 'חג האש'. אבל שוב - ללא שום הסבר נוסף. "יש עוד כמה וכמה הוכחות די ברורות", מסיק הרב חריטן, "שמחזקות את ההסבר על כך, שנס פך השמן היה באותה תקופה פחות בכותרות אצל יהודי ארץ ישראל”.

והוא מצביע על מה שנראה לכאורה כסתירה נוספת בין חז"ל ל'מקבים א'. בפרק רביעי אות נ"ח כתוב כך: "ויקיים יהודה ואחיו וכל קהל ישראל להיות ימי חנוכת המזבח נעשים במועדם שנה בשנה ימים שמונה מיום חמישה

ועשרים לחודש כסלו בשמחה וגיל"###. מוזכר במפורש שקבעו ימי חג, אך לתקנה של מצוות הדלקת הנרות אין שום זכר.

הרב אלישיב אמר: ‘אתה שואל שאלה אחרת’, וענה לי על משהו נוסף, שלא שאלתי. רציתי לשאול שוב, אבל אז היה צריך לצאת

אנטינוס הרשע

ועשרים לחודש כסלו בשמחה וגיל"###. מוזכר במפורש שקבעו ימי חג, אך לתקנה של מצוות הדלקת הנרות אין שום זכר.

הרב חריטן: "לכאורה מהווה הדבר ראייה גדולה לשיטת כמה מאחרוני זמננו, הסוברים שמצוות 'נר איש וביתו' נתקנה רק לאחר שחרב בית המקדש ובטל אור המנורה (חסדי אבות' לגרי"י טרונק מקוטנא סי' י"ז סקי"ז, 'הררי קדם' לגרי"ד סולוביצ'יק ח"א סי' קע"ב, ולהבחל"ח בס' 'מועדים וזמנים' לגר"מ שטרנבוך ח"ב עמ' צ"ו ועוד). למעשה, הסבר נפלא יש כאן לעובדה, שבברייתא המובאת במסכת שבת נאמר: 'לשנה אחרת קבעום בהלל ובהודאה', ואילו על מצוות הדלקת הנרות לא הוזכר כלום”.

מה התחדש רק לאחר חתימת הספר במהדורתו הנוכחית? “כמובן שהתחדשו אי-אלו הערות ודיוקים שנשלחו אלי מאת הלומדים, בין השאר - דברי ה'שפת אמת' על נס פך השמן ששמרו הכהנים בסוד. מלבד זאת, הבאתי ב'מבוא' באריכות על כמה ספרים מגדולי ישראל שמצטטים מן הספר במהדורתו היוונית כגון: ה'צמח דוד' לרבי דוד גאנז, תלמידו של המהר"ל מפראג, ה'תוספות יום טוב' לרבנו יו"ט ליפמן העליר, ה'אליה רבה' לרבי אליהו שפירא מפראג, ה'מור וקציעה' לרבי יעקב עמדין (היעב"ץ), ה'ערוך השולחן' לרבי יחיאל מיכל עפשטיין מנובהרדוק ועוד. חלקם מזכירים את הספר בשם 'חשמונאי' או 'חשמונאים' או 'מכבי'.

”אך ביני לבין עצמי תמהתי, הכיצד הם גברו על מחסום השפה וקראו בספר הכתוב בשפה היוונית או הלטינית שהם אינם מבינים? רק לאחרונה התחדש לי, כי הייתה קיימת מהדורה של 'מקבים א' באידיש, שהודפסה בהנאו בשנת שפ"ה. הספר נקרא 'יודא מכבי', אך ראוי לציין שמדובר באידיש קדומה, שלא כל אחד יכול להבינה בנקל. כמובן שהצטערתי על כך שלא ידעתי מעובדה זו קודם, אך בעזרת השם במהדורות הבאות אוסיף זאת”.

נותרנו עם השאלה השלישית - מה עם 'מקבים ב'?

”בסייעתא דשמיא אפשר כבר לבשר שאנחנו עוסקים בימים אלו בשלבים הראשונים של ההדרת הספר ומקווים שלקראת חנוכה תשפ"ג הוא יראה אור ברוב פאר והדר”.

במה שונה 'מקבים ב' מרעהו המונח לפנינו?

”את 'מקבים א' חיבר כאמור יהודי מארץ ישראל שהיה בעצמו עד למאורעות. לעומתו, 'מקבים ב' נכתב על ידי יהודי שחי במצרים, שליקט ואסף את החומרים שכתב יהודי בשם יאסון מהעיר קריני שבלוב על נס חנוכה. למרות היותו רחוק יותר מהתקופה בה אירע הנס - הן בשנים והן במרחק פיזי, הוא שימר הרבה פרטים חשובים ומשמעותיים שלא הוזכרו ב'מקבים א', ולכן משניהם יחד ניתן להשלים את התמונה במלואה.

”הבדל נוסף, 'מקבים ב' נכתב מלכתחילה בלשון יוונית ובסגנון רטורי יווני, השונה לגמרי ממה שאנו רגילים בלשון-הקודש - מה שמשפיע על איכות התרגום ודורש מאיתנו חשיבה מעמיקה אודות אופי התרגום. ואם כבר 'מקבים', גם חלקים ג' ו-ד' שאינם קשורים כלל לנס חנוכה נקראים כך, משום שנכתבו באותה תקופה. ב'מקבים ד' יש בעיקר את הסיפור הידוע על חנה ושבעת בניה, אך המחבר הינו דרשן מתקופה מאוחרת יותר והוא אינו מוסר עדות. משכך, יש לו ערך חינוכי גדול, אבל לא היסטורי”.